

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 7—10

БЕОГРАД 1959

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Велић</i> : Поводом Ракићева језика	217
2. <i>М. Сивановић</i> : О језику у једном приказу и поводом тога језика	220
3. <i>Б. Милановић</i> : Употреба предлога <i>код</i> (с генитивом) уз глаголе кретања	227
4. <i>Милош С. Московљевић</i> : У коју категорију речи спада реч „као“?	243
5. <i>Срећен Живковић</i> : Деоба глагола по објекту	250
6. <i>Милија Сивашић</i> : Из акцентологије	257
7. <i>Св. Марковић</i> : Промена туђих личних имена и презимена	265
8. <i>Н. С. Половина</i> : Вуков Немачко-српски речник	274
9. <i>С. Машић</i> : Из Вукова преводња	280
10. <i>Павле Илић</i> : О питању смедеревско-вршачког дијалекта	283
11. <i>И. Гркић</i> : Покретно <i>а</i> на крају неких предлога као диференцијални семантички знак	291
12. <i>Пећар Сладојевић</i> : О рефлексу краткога <i>в</i> иза <i>р</i> у књижевном језику јужнога изговора	302
13. <i>Милић Пешић</i> : О месту енклитике у реченици	305
14. Језичке поуке	312
15. Регистар	321

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик д-р АЛЕКСАНДАР ВЕЛИЋ
 Секретар Уређивачког одбора — Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА
 БЕОГРАД

Слог: „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5.
 Штампана и понесена Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28

ДЕОБА ГЛАГОЛА ПО ОБЈЕКТУ

Глаголи који значе радњу могу с обзиром на објекат бити — како је познато — прелазни (транзитивни) или непрелазни (интранзитивни). То је семантична категорија, а не граматичка, јер међу њима нема морфолошке разлике; напр. *жвакати* (прел.) и *скакати* (непрел.), *водати* (прел.) и *ходати* (непрел.) и други слични. Прелазни су они глаголи који значе такву радњу која се може вршити и извршити само онда кад енергија извршиоца радње, из субјекта, пређе на некога или нешто ван њега, тј. на објекат. Не могу вршити радњу ношења ако немам кога или немам шта да носим; нема копања ако немам шта да копам; нема ни писања ако немам шта да пишем; тако је код свих радња означених прелазним глаголима. За радње означене прелазним глаголима субјекту (вршиоцу радње) неопходно је потребан објекат ван њега на ком ће субјекат да оствари радњу или — како ћемо одмах чути — чијим стварањем ће се тек извршити радња. Кад је, дакле, субјекту неопходно потребан објекат за вршење радње означене прелазним глаголом, онда није довољно прецизна дефиниција, иако је често сретамо, по којој су „прелазни глаголи они уз које може стајати објекат“. Таква је дефиниција основана на вањској форми, тј. на чињеници да објекат није увек изречен уз прелазне глаголе. Кад је већ реч о изрицању, језичком изражавању чланова реченице, ваља напоменути да за објекат вреди принципијелно оно исто што вреди и за субјекат: мора нам бити познат или га барем морамо претпоставити као познатог, али га увек изричемо. Не изриче се кад је познат било из претходно реченог, из контекста, било из ситуације, а ни онда кад је за смисао реченице довољна узуална претпоставка објектова постојања. Према томе је оправданије рећи: »они глаголи уз које стоји објекат на који радња са субјекта

прелазни*. Прелазни су глаголи према томе: носити, копати, писати, тргати, туцати, чути, видети, осећати, мислити и многи други. Практичко упутство школско гласи: Прелазни су они глаголи уз које можемо питати кога? или шта? Но то вреди само за тзв. ближи, директни објекат, иначе, за даљи објекат вреде и друга питања за зависне падеже.

За споменуте глаголе који значе физичке радње (као носити, копати, писати, тргати, туцати и сл.) то је јасно сваком да су заиста прелазни, али за глаголе који значе психофизичке и психичке процесе (као чути, видети, осећати, мислити и сл.) није сваком тако јасно. Енергија која са субјекта прелази на објекат, наравно, није физичка него психичка, то је онај психички процес који се зове пажња. Може да буде птичијег певања, али да га ја чујем, морам свратити („пренети“) пажњу на њега, мора моја пажња (то је та енергија) прећи на објекат (на птичје певање). Да су за психичке процесе узети називи (глаголи) који првобитно значе физичке радње: схватити, појмити, представити, предочити и сл. доказује да су и те психичке радње схваћене конкретно, тј. као радње код којих, да би их вршио, субјекат преноси своју енергију на објекат. Само, енергија је психичка и објекат је психичка појава.

Непрелазни су они глаголи који значе радњу за коју субјекту није потребан нико и ништа да радњу врши или изврши; напр. ићи, трчати, скакати. Те радње може и мора вршити субјекат сам за себе, својом енергијом, нико и ништа му за то не треба и не може му помоћи. Сви глаголи стања (цветати, листати; грмети, свитати и др.) непрелазни су, јер се процес врши у субјекту. Тако и глаголи стања (седети, спавати, ноћивати, бдети и др.) могу бити само непрелазни, јер у стању нема никакве акције. Ако пак префиксацијом постану прелазни, они онда прелазе из глагола стања у глаголе радње (спавати: успавати више нису истога значења).

Прелазни глаголи могу се поделити даље — с обзиром на однос субјектове радње према објекту — на две врсте: стваралачке (креативне) и обликовне (трансформативне). Креативни прелазни глаголи значе такву радњу којом субјекат тек ствара свој објекат: напр. (са)зидати (зид), (на)-

чинити (сто), (о)плести (рукавице), (на)писати (писмо), (и)спевати (песму) итд. Нема радње таквим глаголом изречене ако нема оног што се ствара (тј. објекта): нема зидања ако није нешто сазидано; ни плетења ако није ништа оплетено; ни писања, ако није ништа написано; ни певања ако није ништа испевано. Зидањем је зидар створио зид; плетењем је напр. жена створила рукавице; писањем је ученик створио писмо; певањем је певач створио песму, тј. тиме што је певао настала је песма; жена меси хлеб значи: тиме што меси ствара хлеб. И тако многи други креативни глаголи: нема мишљења, ако ништа не мислим, мислећи створио сам мисао; а представљањем, стављајући пред очи нешто створио сам себи представу и сл.

Други прелазни глаголи, они трансформативни, значе радњу којом субјекат, вршилац радње, мења (трансформира) у којем било смислу лик објекту, који већ постоји без обзира на субјекат и на његову радњу; напр. орати (њиву), косити (траву), чешљати (косу), бријати (браду), прати (рубље), пећи (јање), читати (књигу), сећи (дрва), туцати (камен) итд. Радњама које споменути (и њима једнаки неспоменути) глаголи означају мењао се у неком правцу лик објектима тиме што је на објекат субјектова радња прешла. Њима смо лик преиначили тим радњама, преобликовали смо их, трансформирали. Отуда тим глаголима и тај назив.

Трансформативни прелазни глаголи не мењају само лик објектима. Они објектима мењају и место, премештају их, покрећу их; напр. преместити, пренети (књигу из једног ормара у други), бацити (камен с једног места на друго), однети (сто из једне собе у другу), истрести (жито из вреће) итд. Такви се глаголи зову и *мошвени* (*покрећачки*). Таквима се могу схватити глаголи који значе психофизичке радње какве су: чути (певање птица, разговор људи итд.), видети, опипати, осетити, помирисати, окусити. Трансформативни глаголи могу значити и такву радњу којом субјекат мења власника, поседника; напр. купити (књигу); продати (коња); дати, даровати, поклонити (коме што); узајмити (од кога што); позајмити (коме што); узети, отети, украсти (коме што) и други слични њима. Глаголима закметити-раскметити, раскнежити, закраљити — раскраљи-

ти, зацарити — расцарити, запопити — распопити, закалуђерити — раскалуђерити казујемо радњу којом субјекат објекту мења звање. Можда би се могла наћи и још која врста, али све те врсте прелазних глагола можемо обухватити називом „трансформативни (обликовни)“ јер се њима казује радња којом субјекат објекту мења лик у било ком правцу.

Били прелазни глаголи радње креативни или трансформативни (или мотивни), заједнички виши појам им је прелазност, а то значи да се таквим глаголима означене радње могу вршити (и извршити) само тако да радња (енергија) са субјекта прелези на објекат па му мења лик или субјекат ствара објекат самом радњом, а то поготово не може бити а да радња (енергија) не пређе са субјекта на објекат. Зато прелазне глаголе зову и *објективним* глаголима, а непрелазне-*субјективним*.

И непрелазни глаголи могу с обзиром на начин радње и збивања бити креативни, трансформативни и мотивни. Заједнички виши појам им је непрелазност, тј. они значе радњу која са субјекта не прелези на објекат јер објекта не може ни бити, него субјекат мора сам вршити (извршити) радњу развијајући енергију у себи или на себи самом у сврху остварења те радње као што је код глагола који значе кретање: трчати, пливати, једрити и слични (односно јер се оно што се збива, збива на самом субјекту као што је код свих глагола збивања). Према томе, непрелазни су од глагола радње само они глаголи који значе кретање, а глаголи збивања — како је већ речено — сви су непрелазни. Али и они могу да значе да се нешто на *субјекту*, у њему или из њега ствара; напр. кад сати избијају, откуцавају стварају се на сатовима откуцаји (којих без откуцавања није било); цвет мирише, трулеж смрди — ствара се из цвета мирис, смрад из трулежи; жита влатају, кукурузи клипају — стварају се влатови на жити, клипови на кукурузу; вишња цвате, ружа цвета — стварају се цватови на вишњи, цветови на ружи; јоргован пупа, кестен листа — стварају се пупови на јорговану, листови на кестену; кад грми, сева — ствара се у природи звук који називамо гром, светло које зовемо муња итд. Зато су сви такви глаголи збивања креативни или стваралачки.

Кад кажемо да кромпири гњију, кукурузи прерастају, да печеница цврчи, вода врри, да нога трне, човек дебла, мршави, мре; зора руди, цвет вене, грожђе зри — онда смо рекли да се на субјекту збива нека промена, да се субјекат у неком смислу мења. Зато су ти и њима слични (непрелазни) глаголи збивања трансформативни (глаголи што означају процес који мења облик субјекта). Најзад, кад тече вино из бурета, цури вода из кабла, кипи јуха из лонца, и спада зрно из класа, кад пада киша или кад се нешто слично збива, онда се субјекту мења место, покреће се, па су такви глаголи збивања мотивни (покретачки). Мотивни су и они непрелазни глаголи радње који значе какво кретање, тј. мењање места субјекту: напр.: дете пуже, дечко трчи, човек иде, зец скаче, пливач плива, поморац једри и други слични. Видимо код непрелазних глагола да се на субјекту може збивати исто оно што субјекат (код прелазних глагола) може вршити на објекту: као што субјекат може објекат стварати, мењати му лик и покретати га, тако и субјекат може бити стваран, мењан у лику и покретан са свога места; што субјекат код прелазних глагола изазива на објекту, то се код непрелазних глагола збива на самом субјекту.

Код радње и збивања субјекат врши промене на објекту или га ствара, односно на субјекту се врше промене или се нешто ствара. У обадва случаја има промене, а тиме и развоја, процеса. Код стања нема промене ни развоја, процеса, само време протиче док се неко или нешто у ком стању налази. Јасно је да такви глаголи не могу имати уза се објекат, не могу бити прелазни по свом значењу, а не могу бити ни стваралачки, ни обликовни, ни покретачки, јер нити субјекат ствара или мења објекат, нити се ствара или мења шта на субјекту; напр. он је ту, борави у Загребу, станује у Београду; мати седи, син лежи, девојчица клечи; отац ћути, болесник куња, дете спава, дед дрема, мати бди; плави се небо, зелени се ливада; чета дањује на Морачи, пастири летују у планинама и сл.

Према свему реченоме, глаголи радње могу бити с обзиром на објекат прелазни и непрелазни, а прелазни опет с обзиром на начин радње могу бити креативни и трансформативни (и мо-

тивни). Глаголи збивања могу бити само непрелазни, и то са свим променама на субјекту које код прелазних глагола субјекат врши на објекту, тј. могу бити креативни или трансформативни (и мотивни, а такви су и непрелазни глаголи радње). Глаголи стања могу бити такође само непрелазни глаголи (као и глаголи збивања), али не могу, за разлику од глагола збивања, бити ни креативни, ни трансформативни, ни мотивни.

Такве су врсте глагола кад се узме у обзир само значење; то су семантичке категорије, јер се разлике горе наведене не распознају по граматичким (морфолошким) разликама, него само по гласовном саставу речи. Измени ли се основа глаголу суфиксима или префиксима и превојем, или само превојем коренског вокала, мења се глаголу и категорија, онда глаголи — сврстани горе у једну врсту — прелазе сада у другу врсту. Тако неки непрелазни глаголи који значе радњу (кретање) и стање постају префиксацијом прелазни, а самим тиме постају и глаголима радње (јер иначе не би могли бити прелазни); напр. прећи гору, према ићи (у гору, по гори), налазити (пријатеље): лазити, прелетети: летети, прескочити (јарак): скочити (преко јарка), напасти: пасти, застати (оца код куће): стати (с оцем код куће), оплакати (сина): плакати (за сином), успавати (дете): (дете) спава. Како је познато, у народним песмама има још више таквих глагола. Штавише, неки непрелазни глаголи и без префиксације употребљавају се као прелазни: зелену гору ходила, увечер ме рано лијегаше, а ујутро (ме) доцна устајаше, сједе (тј. посједе) Богдан Ђога виловита и др. (Margetić, Gram., 2. изд., § 478 а и с).

Неки непрелазни глаголи мењањем основног наставка и превојем коренског вокала постају прелазнима, каузативима: будити према бдети, ложити: лежати, морити: мрети, гојити: жити (живети), губити: гинути, садити: седети, топити: тонуту, (из)весити: висети, варити: врети. Сваки први глагол у наведеним глаголским паровима постао је прелазни глагол, и као такав глагол радње, према непрелазном глаголу, који је други члан глаголскога пара. Каузативни глагол значи то да субјекат својом радњом проузрокује да се објекат налази у стању, да се с њиме збива или да ради оно што је означено другим чланом глаголског пара. Тако будити

некога значи исто што проузроковати да он бди (буде будан), положити=учинити да лежи, морити=чинити да мре, губити=чинити да гине, гојити=чинити да живи, садити што=учинити да седи, извесити заставу=учинити да виси, варити (грах)=чинити да он ври. Каузатив појити стоји такође према прелазном глаголу радње пити (појити коња=чинити да он пије). Каузатив-весити (:висити) налази се само сложен (извесити, обесити од *обвесити), али је постојао и несложен, што доказује постојање глагола вешати (од *vesi-a-ti). Прелазни каузативни је глагол фонетски и морфолошки одређен према своме непрелазном пару: каузатив има увек виши превојни степен и у вишој је глаголској (инфинитивној) врсти по Миклошићевој подели. Тако је прелазни каузатив буд-и-ти према непрелазном бд-е-ти (од бѣд-ѣ-ти), гој-и-ти према *жити (од *gi-ti; за превој упореди пој-и-ти: пити), губ-и-ти према ги-ну-ти (од гѣб-нѣ-ти), топ-и-ти према то-ну-ти (од *топ-ну-ти), сад-и-ти према сед-е-ти (сѣд-ѣ-ти), вес-и-ти (само у сложеницама: из-весити, обесити од *об-весити, упор. вешати од *vesi-a-ti) према вис-ти (висѣти), мор-и-ти према мрети (од *мер-ти=мрѣ-ти), вар-и-ти према врети (од *вер-ти=врѣ-ти).

На глаголе са повратном заменицом се (као прати се, свађати се, радовати се и сличне) потребно је осврнути се засебним чланком.

Срећен Живковић